अथ षष्ठः पटलः।

अथ प्रायश्चित्तं पतनमसतां वेशनमसृक्-
प्रपातो वेद्यादौ सति सपदि कुर्याद् गुरुवरः।
पुरः शोध्यं स्थानं यदि तदुपघातः प्रतिकृतिः
पुनः सा शोध्या स्यात्तदुपहतियोगे क्रमविदा ।। १ ।।

प्रायश्चित्तविधिमाह – अथेति। अथ गुरुवरो बिम्बस्य पतनं वा असतां चण्डालादीनां गृहप्रवेशनं वा गृहाङ्कणादौ असृक्पातो वा। इत्यादौ निमित्ते सति। सपदि तदैव प्रायश्चित्तं कुर्यात्। तदुपघातस्तन्निमित्तः स्थाना गतः यदि पुरः पूर्वं स्थानं शोध्यं, पुनः प्रतिकृतिः प्रतिमा च शोध्या। तदुपहतियोगे प्रतिमायामुपहतिश्चेत्। क्रमविदा गुरुणा सैव शोध्या स्यात्।

खननं हरणं दाहः पूरणं गोनिवासनम्।
विप्रोच्छिष्टं च गव्यं च सप्तैताः स्थानशुद्धयः ।। २ ।।

तन्त्रसमुच्चयोक्तश्लोकेन खननादिकमुपदिशति – खननमिति।

गुरूदितनयेनैता विदधीत विचक्षणः।
दोषानुसारतो लघ्वीरुत गुर्वीर्यथाक्रमम् ।। ३ ।।

विचक्षणो गुरुर्दोषानुसारतो लघ्वीरुत गुर्वीर्वा एताः शुद्धीर्यथाक्रमं गुरूक्तेन नयेन तन्त्रसमुच्चयोक्तप्रकारेण विदधीत।

ततो यथार्हं प्रसमुप्तबीज-

स्त्रिसूत्रमालापरिवेष्टनाद्याम्।
प्रासादशुद्धिं प्रविधाय पुण्या-
हान्तां विदध्यादथ बिम्बशुद्धिम् ।। ४।।

ततो यथार्हकालं प्रसमुप्तबीजो गुरुस्तन्त्रसुमुच्चयोक्तनयेनैव प्रासाद शुद्धिं प्रविधायाथ बिम्बशुद्धिं विद्ध्यात्।

क्षालनप्लावनस्नानमार्जनानि यथाक्रमम्।
धारावगाहसेकाश्च सप्तैता बिम्बशुद्धयः ।। ५।।

गुरूदितक्रमेणैव कुर्यादेता विचक्षणः।
धारायां निजसूक्तानि जप्यान्यप्यवगाहने ।। ६।।

हिरण्यगर्भः सौरं च जगृम्भातेऽथ वैष्णवम्।
सारस्वतं च श्रीसूक्तं गौरीऋक् पूर्वरौद्रकम् ।। ७।।

केष्ठानरश्च केश्यग्निं क्राणाशिशुरपि क्रमात्।
'क्षेत्रस्य' पतिनासूक्तं जप्यानि द्रुहिणादिषु ।। ८।।

स्वपञ्चतत्त्वं दशतारकाद्यं
वेदादिमन्त्रान्निजसूक्तमुक्तम्।
सपावमानाद्यथ गुह्यमन्त्रान्
वेदान्तमन्त्रानपि सञ्जपेयुः ।। ९।।

तन्त्रसमुच्चयश्लोकेनैव क्षालनादिकमुद्दिशति – क्षालनेति। विचक्षण एता। बिम्बशुद्धीरपि तन्त्रसमुच्चयोक्तक्रमेणैव कुर्यात्। तत्र धारायामवगाहनेऽपि निजनिजसूक्तान्येव जप्यानि। तत्र ब्रह्मणि 'हिरण्यगर्भः सम्' सूर्ये सौ(र्य??र) 'मुदुत्य'मित्यादि। वैश्रवणे 'जगृभ्माते दक्षिणम्'। कृष्णे वैष्णवम्। सरस्वत्यां सारस्वतं सूक्तम्। लक्ष्म्यां श्रीसूक्तम्। गौर्यां 'गौरीर्मिमाये'त्यृ'चं रौद्रं च। ज्येष्ठायां 'केष्ठा नरः'। भद्रकाळ्यां केश्यग्निम्। मातृषु 'क्राणां शिशुः'

क्षेत्रपाले क्षेत्रस्य पतिना द्रुहिणादिषु सर्वेषु स्वस्वपञ्चतत्त्वं दशतारकां दशप्रणवगायत्रिं वेदादिमन्त्रानग्निमीळे इत्यादीन्। उक्तं निजनिजसूक्तं च। अथ स्वस्वचरणगतपावमानादिकम्। अथ गुह्यमन्त्रान् "सहस्रशीर्षादि" वेदान्तमान्त्रान् 'वातआवात्वि'त्याद्यान् संजपेयुः।

कार्या पुण्याहपर्यन्ता शुद्धिरेवमजादिषु।
पारायणं ततः कुर्यात् प्रायश्चित्तहुतादि च ।। १० ।।

अजादिष्वेवमुक्तप्रकारेण पुण्याहान्ता शुद्धिः कार्या। ततः पारायणं प्रायश्चित्तहुतादि च कुर्यात्।

देवाग्रतोऽग्निं प्रजनय्य कुण्डे
चतुर्षु वाष्टास्वथ वा द्विषट्सु।
विहृत्य कुण्डेषु करोतु होमं
समूर्त्तिपो दोषभिदोपपत्त्या ।। ११ ।।

तत्र प्रायश्चितहोमे देवाग्रतः कुण्डेऽग्निं प्रजनय्य चतुर्षु वा अष्टासु वा द्वादशसु वा कुण्डेषु दोषभिदोपपत्त्या दोषभेदानामुपपत्तिवशादग्निं विहाय समूर्तिपो गुरुर्होमं करोतु।

अन्वाधानादिकृत्तत्र कलशं प्राच्य दक्षिणे।
परिधानादि परिवाराज्यहोमान्तमाचरेत् ।। १२ ।।

तत्रान्वाधानादिकृद्धोमकर्ता परिधेः प्राग् दक्षिणे कलशं प्राच्य परिधानादि परिवाराज्यहोमान्तमाचरेत्।

मन्त्रैः पञ्चकचोदितैस्त्रिगुणसाहस्रं घृतं साष्टकं
साहस्रं समिदाज्यशालितिललाजानां पृथङ्मूलतः।
भूराद्यैर्जुहुयात् पलाशसमिधोऽथ द्वादशोर्ध्वं शतं
सावित्र्याष्टशतं सदुग्धदधिमध्वाज्यानि चान्ते पृथक्।। १३ ।।

मोदादयोऽजे परमसुखाद्याश्चण्डदीधितौ।
परेषु पञ्चतत्त्वानि स्युर्मन्त्राः स्नानहोमयोः ।। १४।।

होमप्रकारं तु तन्त्रसमुच्चयश्लोकेनाह – मन्त्रैः पञ्चकेति। स्नानहोमयोरजे मोदादयः मोदप्रमोदहंससामगसत्याः। चण्डदीधितौ परमसुखप्रभूतविमल-सारसमाराध्याः। परेषु पञ्चतत्त्वानि च मन्त्राः स्युः।

काळ्यां तु पञ्चदुर्गा वा होमे स्युः पञ्च वा कलाः
हृल्लेखाद्यास्तु वोमायामेकहोमास्तु मातरः ।। १५।।

न तु काळ्यां समिद्धोमो दुग्धादीनां हुतं पुनः।
स्वगायत्र्यैव कार्यं स्याज्जेष्ठादिष्वेवमेव वा ।। १६।।

काळ्यां प्रासादस्य चतुर्दिक्स्थितेषु कुण्डेषु पञ्चदुर्गा वा निवृत्त्यादि कला वा। उमायां हृल्लेखाद्या वा मन्त्राः। मातर एकैकहोमाः स्युः। तत्र नवसु कुण्डेषु मध्यस्थे वीरभद्रकुण्डेऽग्निं जनयित्वान्येषु कुण्डेष्वग्निं विहृत्य यथोक्तरीत्या होमान् कुर्यादित्यभिप्रायः। काळ्यां व्याहृतिभिः प्राप्तः समिद्धोमो न विहितो वा पुनर्दुग्धादिनां स्वगायत्र्यैव च स्यात्। ज्येष्ठादिष्वप्येवमेव वा स्यात्।

ततः स्विष्टकृदादीनि कृत्वा होमं समापयेत्।
तन्मन्त्रैः कलशैर्देवमभिषिच्याथ पूजयेत् ।। १७।।

पुनः स्विष्टकृदादिकं हुत्वा समाप्याभिषिच्य पूजयेत्।

गेहदक्षिणदिशि प्रकल्पिते
सूर्यवैश्रवणवागुमादिषु।
पूर्णकार्मुकसमाकृतौ गुरुः
कुण्ड एकहुतमादधीत वा ।। १८।।

तत्राग्निं जनयित्वाथ कलशं दक्षिणेऽर्चयेत्।

परिधानादि सकलं पूर्णाहुत्यन्तमाचरेत् ।। १९ ।।

उदुम्बरमयूरजा घृतहविः सहस्रं शतं
तिला वसुयुतं ससर्षपसमुद्गशालीयबाः ।
सहस्रमपि मूलतो गुणमिताश्च दूर्वाङ्कुराः
शतं च दधि माक्षिकं घृतमपीह होम्याः क्रमात् ।। २० ।।

होमान्ते कलशेनाभिषिच्य देवं प्रपूजयेत् ।
अद्भुतेष्वीशकोणेऽग्निं जनयित्वा हुतं चरेत् ।। २१ ।।

सूर्यवैश्रवणवागुमादिषु शिवप्रकृतिषु प्रायश्चित्तहोमान् पूर्वं गेहदक्षिणदिशि प्रकल्पिते पूर्णकार्मुकसमाकृतौ अर्धचन्द्राभे कुण्डे गुरु स्वयमेकमेव होममादधीत वा । न वा तत्र स्वस्वोक्तक्रमेणाग्निजननादि कृत्वत "शङ्करप्रोक्त" उक्तप्रकारेण स्वस्वमूलमन्त्रत उदुम्बरसमिदादि त्रयोदशद्रव्यैर्होम कृत्वा तं तं देवममिषिञ्चेदिति विवक्षन्नाह – तत्राग्निभित्यादि । अद्भुतेषु निमित्तेषु पुनः प्रायश्चित्तहोमान्ते त्वीशकोणे चतुरश्रकुण्डेऽग्निं जनयित्व शान्तिहोमं कुर्यादित्याह – अद्भुतेष्विति । तत्र कृष्णे वैष्णवोक्तप्रकारेणै होमं कुर्यादिति ।

सर्पिः स्वोपनिषद्द्विषड्वसुजिनार्णाणूपचारैर्नृसू-
क्तोत्थाभिर्जिनवारमृग्भिरपि हुत्वाज्यान्तरालेषु तैः ।
कृष्णे मार्गभवामृताः सह सहैन्द्रीभद्रिकाः साञ्जली-
र्दूर्वाः सर्षपशालिका यवतिलान्नञ्चोक्तसङ्ख्यं हुनेत् ।। २२ ।।

मोदाद्या ब्रह्मणि ग्राह्या मूलमष्टार्णगोचरे ।
लक्ष्म्यां कृष्णवदेव स्यादष्टार्णे तु स्वमूलकम् ।। २३ ।।

तन्त्रसमुच्चयश्लोकेनाह – सर्पिः स्वोपनिषदिति । ब्रह्मणि तत्र पञ्च तत्त्वस्थाने मोदाद्या ग्राह्याः । अष्टार्णस्थाने स्वमूलमेव । लक्ष्म्यां कृष्णवदेव तत्राप्यष्टार्णस्थाने स्वमूलकं स्यात् ।

गायत्र्या निजया पयोद्रुसमिदाज्यान्नानि दूर्वा मधु-
क्षीराज्यस्नपिता वसूत्तरशतं लाजाः सराजीतिलाः।
होतव्या यवशालिसक्तुघृतयुक्ता श्रीदसूर्यादिषु
ग्राह्याः स्युः समिधः स्वतोरणविधावुक्तक्रमादेषु च ।। २४।।

इयमेव पञ्चदशभिः सहस्रशीर्षा च षोडशभिराज्यम्।
हुत्वा मूलेनैव तु काळ्यां द्रव्याणि नव जुहुयात् ।। २५।।

श्रीदसूर्यादिषु शिवप्रकृतिषु शिवोक्तप्रकारेण शान्तिहोमं कुर्यादिति विवक्षन्नाह – गायत्र्येति। एषु समिधः स्वस्वतोरणविधावुक्तक्रमादेव। काळ्याम् 'इयमेव सा' इत्यादिपञ्चदशभिः सहस्रशीर्षादिषोडशभिश्च मन्त्रैराज्यं हुत्वा मूलेन वटसमिदादि नवद्रव्याण्यष्टशतं जुहुयात्।

वटसमिदाज्यहवींषि क्षीराक्ता वा त्रिमधुराक्ता वा।
दूर्वाः सलाजराजी यवतिलसर्पींषि चाष्टशतम् ।। २६।।

शिवमावाह्य पुंसा वा होमो मातृषु कीर्तितः।
वीरभद्रमुतावाह्य तद्गायत्र्यैव वा भवेत् ।। २७।।

द्रव्यनवकं पठति – वटसमिदिति। मातृषु शैवोक्त एव शान्तिहोमः अग्नौ शिवमावाह्य पुंसा वा होमः कीर्तितः। अथवा तत्र वीरभद्रमावाह्य तद्गायत्र्यैव वा होमो भवेत्।

होमं समाप्य सम्पातकलशेनाभिषच्य च।
देवं सम्पूजयेदेवं शान्तिहोमोऽप्युदीरितः ।। २८।।

श्वस्पर्शनादिविषये शान्तिहोमो गुरूदितः।
यः स एवाजकृष्णादिष्वपि कार्यो विपश्चिता ।। २९।।

तत्र नव कलशाः पूज्याः। एवं सर्वत्र होमं समाप्य सम्पातकलशेनाभिषिच्य

पूजयेत्। श्वस्पर्शनादिविषये शान्तिहोमः गुरूदितस्तन्त्रसमुच्चयोक्त एव सर्वदेवेषु कार्यः।

देवाग्रे प्रजनय्य वह्निमथ तत् पार्श्वेऽष्टपत्रेऽम्बुजे
पीठाराधिपुरःसरेण विधिना सम्पूर्य कुम्भं गुरुः।
तत्त्वावाहननिष्ठमत्र सुविधायावाह्य मूलाणुना
साङ्गीकृत्य यजेत तं हुतवहे कुर्यात् परिध्यादि च ।। ३० ।।

पूजामन्त्रहुतान्तमत्र सुविधायापीतिरीत्यैकश-
स्तत्त्वैराज्यहुतिं विधाय मनुबिम्बेऽन्तः समायोज्य च।
सम्पातं परिकल्प्य विश्वविलयं भूयः सिसृक्षार्थत-
पूर्वं प्राप्य बहिः स्वमूलमनुनाष्टाज्याहुतिं चाचरेत् ।। ३१ ।।

सृष्टिक्रमात् स्वाखिलतत्त्वमन्त्रैराज्यं यथाशक्ति पृथग् जुहोतु।
हुत्वाथ मूलेन समिद्घृतादिद्रव्याणि होमं सुसमापयेच्च
।। ३२ ।।

सम्पातं प्रसमर्प्य वह्निगतचैतन्यं समुद्वास्य तत्
कुम्भे तं प्रतिजप्य साधितसमग्रात्मोदयं भावयेत्।
पीठेज्यादिविधानतः स्नपितयेत् संशुद्धतत्त्वोन्मिषत्-
स्वाङ्गे तत्कलशेन देवमथ तद्विन्यासपूर्वं यजेत् ।। ३३ ।।

नवकुण्डानि जननीष्वधिवासोक्तवत् पुरः।
विधाय तेषु कर्त्तव्यस्तत्त्वहोमो यथोचितम्।। ३४ ।।

अथ यथोक्तप्रकारेण तत्त्वहोमविधिं तन्त्रसमुच्चयश्लोकैरेवाह – देवाग्रे प्रजनय्येत्यादि। जननीषु स्वस्वपुरोभागेऽधिवासोक्तवन्नव कुण्डानि विधाय तेषु यथोचितस्तत्त्वहोमः कर्तव्यः।

प्रागुक्तक्लृप्त्या कलशान्यथार्हं
सम्पूर्य सम्पूज्य ततोऽभिषिच्य।
सम्पूजयेद्देवमवस्तुतेन
संप्रोक्ष्य कुर्यात् परिषद्बलिं च ।। ३५।।

लेपादि दाहादि विशेषदोषे
तन्निष्कृतिः साधु विचार्य कार्या।
बिम्बस्य धाम्नोऽपि च जीर्तिभङ्गा-
दिसम्भवे निष्क्रमणं वदामि ।। ३६।।

ततो यथोक्तप्रकारेण द्रव्यकलशाभिषेकं कुर्यादिति तन्त्रसमुच्चयश्लोकेनाह – प्रागुक्तक्लृप्त्येति। लेपदाहादिसम्भवे निष्कृतिरपि यथोक्तनीत्या कार्या। बिम्बस्य प्रासादस्य वा जीर्तौ भङ्गादिसम्भवे च निष्क्रमणं वदामि।

मूलालयाद्दक्षिणभागसंस्थं
तत्संमुखं बालगृहं समाप्य।
समण्डपं शिल्पिभिरल्पबिम्बं
प्रकल्पयेल्लौहिकमाङ्घ्रिपं वा ।। ३७।।

सर्वेषु स्वायुधं वा स्यात् काल्यादिषु रुजैव वा।
लिङ्गाकारं तु वा कल्प्यं पीठं वा पद्मशोभितम् ।। ३८।।

अत्र प्रायः तन्त्रसमुच्चयश्लोकैरेव नवीकरणमुच्यते। तद्व्याख्यानमस्माभिरेव तत्र कृतम्। अत्र तदन्येषामेव व्याख्यानं कुर्मः। तत्राल्पबिम्बविधाने विशेषमाह – सर्वेष्विति। सर्वेषु देवेषु स्वस्वायुधं वाऽल्पबिम्बं स्यात्। काळ्यादिषु रुजा शूलमेव वा लिङ्गाकारं वा पद्मशोभितं पीठं वा कल्प्यं स्यात्।

अत्राप्यङ्कुररोपणं प्रथमतः कृत्वा गृहीत्वा नवं
बिम्बं वार्यधिवास्य बालनिलयं संशोध्य तन्मण्डपम्।

संस्कृत्योदकतोऽल्पबिम्बमुपनीय स्नापयित्वा पुन-
स्तत्तद्बिम्बघटैः प्रणीय शयनीये शाययेद्देशिकः ।। ३९ ।।

ततस्त्रिसूत्राकलनादिमूलप्रासादशुद्धिं विधिवद्विधाय।
प्रक्षालनाद्याश्च यथार्हकालं कुर्वीत मूलप्रतिमाविशुद्धीः ।।
४० ।।

संस्नाप्य देवमथ निष्कृतितत्त्वहोम-
संपातसिद्धकलशैः कलशैः परैश्च।
प्राच्यं प्रसाद्य परिषत्सु बलिं विकीर्य
प्रार्थ्यारभेत सुसमीहितकर्म सम्यक् ।। ४१ ।।

मूलालयाग्राहितमण्डपस्थे
कुण्डे समुत्पाद्य कृपीडयोनिम्।
तत्पार्श्वदेशे कलशं प्रपूज्य
कुर्याद् गुरुः संहृतितत्त्वहोमम् ।। ४२ ।।

सम्पातमस्मिन् प्रसमर्प्य कुम्भे
पूजामनुद्रव्यहुतिप्रसिद्धम्।
सृष्टिक्रमेणाखिलतत्त्वमन्त्रैः
सकृत् सकृत् सर्पिरथो जुहोतु ।। ४३ ।।

गत्वा गर्भगृहं समिष्टनिजपीठे देवमास्थापितं
तत्त्वन्यासपुरःसरं सकलितं कृत्वा समभ्यर्चयेत्।
तत् सम्पातघृतं समर्प्य परिपूर्णं भावयित्वा पुनः
संहारानुमतिं विकीर्य कुसुमं सम्प्रार्थयेत् साञ्जलिः ।। ४४ ।।

नाडीसन्धानकृद्विद्वान् मूलेनाष्ट घृताहुतीः।
कृत्वा बल्यर्चनावृत्योः संहाराज्याहुतिं चरेत् ।। ४५ ।।

सृष्टितत्त्वसंपातस्पर्शनं संहारप्रार्थनं च कृत्वा नाडीसन्धानादि कुर्यादित्याह – नाडीति। नाडीसन्धानकृन्मूलेनाष्टाहुतीः कृत्वा बल्यर्चनावृत्त्योः क्षेत्रपालादि-बल्यावरणस्य निर्माल्यधार्यादिपूजावरणस्य च संहारक्रमेणाज्याहुतिं चरेत्।

पुरः कोपतत्त्वेन तद्वत्यशेषे ततः क्ष्मादिकाव्यक्तपर्यन्ततत्त्वैः।
कृशान्वादिहृत्पुण्डरीकावसानैर्विशेषान्वितैः स्वैर्हुनेच्चेषुतत्त्वैः ॥ ४६॥

जुहोतु यक्षादिषु पञ्चतत्त्वैरुद्घातवृत्त्यैकश एव वान्यैः।
सर्वेषु वैतैर्न्निजपञ्चतत्त्वैरेवाचरत् तत्त्वहुतं विपश्चित् ॥ ४७॥

यक्षादिषु शिवप्रकृतिषु तत्त्वहोमे पञ्चतत्त्वैरुद्घातावृत्त्याद्यैरेकश एव वा सर्वेष्वपि निजनिजपञ्चतत्त्वैरेव वा तत्त्वहुतमाचरेत्।

सूत्रच्छिदाकर्मणि हुंफडन्तान्युक्तानि तत्त्वानि न चापरत्र।
तथैव निष्क्रामणकर्मवर्जं विशेषवत्त्वं न च पञ्चसूक्तम् ॥ ४८॥

सर्वत्राप्यन्त्यतत्त्वेन पूर्वसंख्यं हुनेद् घृतम्।
पूर्णाहुतिस्तु सर्वत्र प्रतितत्त्वमिहेष्यते ॥ ४९॥

सर्वत्राप्यन्त्यतत्त्वेन पूर्वोक्तसंख्यं घृतं हुनेत्। प्रतितत्त्वं पूर्णाहुतिरपिष्यते।

कनिक्रदत्स्वस्तिसमुक्तमन्त्रैः
सकृत् सकृन्निष्क्रमणे जुहोतु।
सूत्रच्छिदायां तु चतुर्गृहीतं
वास्तोष्पते प्रत्यगणुद्वयेन ॥ ५०॥

गत्वा गर्भगृहं विधाय परमान्नप्रीणनाद्यं विभो-
स्तद्धोमं सुसमाप्य तत्त्वकलशे संपातपातादिकम्।

कृत्वा स्वस्तिकविष्टरेऽन्तरुपनीयास्थापयेदग्रतो
यात्राद्याहुतिसाधिताज्ययुगलं चास्थाप्य रक्षेत् क्वचित्
।। ५१ ।।

निर्गत्य विप्रान् विदुषः समूह्य प्रसाद्य हेमादिसमर्पणेन।
देवं च तत्त्वन्मनुना प्रणम्य कृताञ्जलिः कर्म निवेदयेत ।।
५२।।

पूजाबिम्बमिदं धातुः स्थापितं पूर्वसूरिभिः।
अनेन दूषणेनाद्य दूषितं चेह वर्तते ।। ५३।।

दुष्टबिम्बस्य चोद्धारः कर्तव्य इति शासनं।
आगमस्य वयं कर्त्तुं व्ययसायमुपास्महे ।। ५४।।

अत्रेदं यदि कर्त्तव्यमागमार्थतया भवेत्।
भवन्तो नोऽनुजानन्तु भवेमाज्ञाकरा वयम् ।। ५५।।

पूजाबिम्बमिदं भानोरित्याद्यूह्यं परेष्विह।
क्रियतामिति तैरुक्ते लोकेभ्यः प्रवदेदिदम् ।। ५६।।

यथैव देवपूजायां विनियुक्तमनिन्दितम्।
द्रव्यं पुष्पादिकं पश्चान्निर्माल्यमिति निन्द्यते ।। ५७।।

एवं बिम्बमदुष्टं यत् पूजायां विनियुज्यते।
तदेव दूषितं पश्चान्निर्माल्यमिति निन्द्यते ।। ५८।।

तस्माद् दुष्टमिदं बिम्बं भवद्भिर्मुक्तसंशयैः।
निर्माल्यबुद्ध्या त्यक्तव्यमिति शास्त्रस्य शासनम् ।। ५९।।
कियन्तं कालमत्रेशः प्रवासवसतिं वसेत्।
मासादूर्ध्वं द्वादशाब्दादर्वाक् कालावधिः स्मृतः ।। ६०।।

नार्वागूर्ध्वं क्लेशवासं परमेष्ठ्यनुमन्यते।
श्रृण्वन्तु देवताः सर्वाः प्रासादमिममाश्रिताः ।।
यदुच्यमानमस्माभिरनुगृह्णन्तु तेन नः ।। ६१ ।।

पूर्वैः पूर्वं कृतमिदं देवालयमसारवत्।
प्राप्तं कालवशाद् भूयो वयं तत् कर्तुमुद्यताः ।। ६२ ।।

कालेनैतावता भूयः प्रासादेऽस्मिन् पुनर्नवे।
प्रापयामो वयं सत्यं तदनुज्ञातुमर्हथ ।। ६३ ।।

भगवन् वास्त्वभिनवं बिम्बं वा तव शोभनम्।
कारयिष्यन्ति ते भक्तास्तदनुज्ञातुमर्हसि ।। ६४ ।।

क्लेशवासस्त्वया देव! रोचनीयोऽल्पके गृहे।
यावन्नवं शुभं कृत्वा पुनः संस्थापयामहे ।। ६५ ।।

जीर्णं बिम्बमिदं देव! सर्वदोषावहं नृणाम्।
अस्योद्धारे कृते शान्तिरित्येवं भाषितं त्वया ।। ६६ ।।

तत्त्वयाधिष्ठितं देव! उद्धरामि तवाज्ञया।
तदुपक्रान्तमस्माभिस्तदनुज्ञातुमर्हसि ।। ६७ ।।

देवं समिष्टसरसीरुहमात्रपीठे
सङ्कल्प्य सन्निहितमप्ययतत्त्वतारैः।
उद्व्याप्य तत्त्वकलशेन ततोऽभिषिच्यो-
द्व्याप्य प्रकल्पयतु केवलचिन्मयं तम् ।। ६८ ।।

प्रतिध्यानक्रमस्त्वत्र गुरुभिः समुदीरितः।
गुरुणाऽम्बासु कृस्त्नं स्याद् ध्येयं बिम्बादि मूर्त्तिपैः ।। ६९ ।।

ब्रह्मविषयान् मन्त्रान् पठित्वा सूर्यादिविषयानप्येवमूहनीयमित्याह –

पूजाबिम्बमिदं भानोरिति। तत्त्वकलशाभिषेकानन्तरं प्रतिध्यानक्रमः प्रतिलोमेन ध्यानक्रमः ध्यानसङ्कोचनं ध्येयं स्यात्। मूर्तिपैस्तु तत्तद्बिम्बगतव्याप्ति-सङ्कोचनमेव ध्येयम्।

कृत्वाऽग्रतः पीठममुत्र लौहं
संस्कृत्य कुम्भं विधिवत् प्रपूर्य।
मूर्त्तिद्वयावाहननिष्ठमत्र
कृत्वाऽथ निष्क्रामणमारभेत ।। ७० ।।

जीवकलशसम्पादनमाह – कृत्वेति। अथाग्रतो लौहं कुम्भं विधिवत् संपूर्य मूर्तिद्वयावाहननिष्ठं कर्म कृत्वाथ निष्क्रामणमारभेत।

सम्प्रार्थ्य देवं मनुबिम्बके तत्-
सम्पातयुग्मं प्रसमर्प्य भूयः।
स्थूलं च सूक्ष्मं च परं च रूप-
मावाहयेद्व्युत्क्रमतश्च बिम्बात् ।। ७१ ।।

सर्वत्र गायत्र्यणुमूलतारै-
र्वैतैर्जिनार्णांशकृतोपचारैः।
पृथक् स्वमूलन्यसनादि कृत्वा-
ऽथावाहयेज्जीवमतो दरेण ।। ७२ ।।

उद्वासनरीतिमाह – संप्रार्थ्येत्यादि। अथ दरेण शङ्खेनातो बिम्बाज्जीव-मावाहयेत्।

प्रणवाद्यन्तरुद्थैस्तु बिन्दुनादान्तदीपितैः।
पञ्चमन्त्रैरजार्कादिष्वावाहनविधिं नयेत् ।। ७३ ।।

प्राणाणुविन्यासविवर्जमत्र
कृत्वा हृदो मन्त्रमहोऽभिवाह्य।

साङ्गीक्रियाद्यं प्रविधाय किञ्चि-
दिष्ट्वा निवेद्य प्रधिनोतु देवम् ॥ ७४॥

सुवाससाऽऽच्छाद्य सदर्भदाम्ना
समर्प्य यात्राहुतिजाज्यशेषम्।
उत्थाप्य चोत्तिष्ठमनुप्रजापी
सोष्णीषमूर्धोद्धृतजीवकुम्भः ॥ ७५॥
निर्गत्य पर्येत्य च शाकुनाद्यैः
प्रासादमेतल्लघुमण्डपं च।
अन्तर्यथाविध्युपनीय शय्या-
मारोप्य मूलेन समर्च्य रक्षेत् ॥ ७६॥

बिम्बोद्धारविधौ सशान्तिकलशं कृत्वाऽग्रतः पावकं
सावित्र्याऽष्टसहस्रमत्र जुहुयाद्दूर्वास्त्रिमध्वाप्लुताः।
भूराद्यैरपि वा पयोद्रुसमिधः सम्पातमेतद्घटे
सिक्त्वा पञ्चभिरष्टशश्च जुहुयात्तत्त्वैः ससम्पातकम् ॥ ७७॥

अनेन स्नपयेत् बिम्बं प्राक् पायसनिवेदनात्।
जीवोद्वासनतः पश्चादपि वाऽथोद्धृतिं चरेत् ॥ ७८॥

प्रणामः शान्तिवादोऽथ पुण्याहं कौतुकं पुनः।
वासनोद्वासनं बिम्बोद्धारणं पीठशायनम् ॥ ७९॥

पुनरुद्वासनं याम्ये शायनं वामपर्ययः।
पुनश्चोद्वासनं तीर्थे नयनं प्रतिपादनम् ॥ ८०॥

स्नानं तर्पणमित्येष बिम्बत्यागविधौ क्रमः।
त्यक्त्वा तदीयपीठानि नियुञ्जीत च शिल्पिनः ॥ ८१॥

अजार्कादिषु यथोपदेशमावाहनं कुर्यादित्याह – प्रणवेति। क्रियाशेषमाह – प्राणेति। बिम्बोद्धारविषयेऽनेन शान्तिकलशेन पायसनिवेदनात् प्राग् वा जीवोद्वासनात् पश्चाद् वा बिम्बं स्नापयेत्। अथोद्धृतिं चरेत्। बिम्बोद्धारक्रिया-क्रममाह – प्रणाम इति। वामपर्ययो वामतः पर्ययणम्। पुनस्तदॉयपीठादि च त्यक्त्वा शिल्पिनं प्रासादकरणे नियुञ्जीत।

अथाधिवास्योक्तवदल्पबिम्बं
हुत्वा तथाभ्यर्च्य सजीवकुम्भम्।
समण्डलं तत् परितो बलिञ्च
कृत्वा प्रसन्नापचितिं च कुर्यात् ॥ ८२॥

अथाल्पगेहे सुविशोधितेऽल्प-
पीठं च संशोध्य तथाऽधिवास्य।
संरक्ष्य गत्वाऽभिघटं निषद्य
तद्रात्रिशेषं गमयेद्विनिद्रः ॥ ८३॥

कृत्वा विधिं साम्प्रतिकं प्रभाते
नान्दीमुखादि क्रमतोऽल्पगेहे।
पीठं प्रतिष्ठाप्य ततोऽर्चयित्वा
संरक्ष्य तन्मण्डपमभ्युपेत्य ॥ ८४॥

उद्वास्य बिम्बे महितेऽखिलं तत्
नीत्वोक्तवद् बिम्बघटक्रमेण।
कृत्वा परावाहनपूजनाद्यं
बिम्बं प्रतिष्ठापयतूक्तनीत्या ॥ ८५॥

निद्राघटस्नपनपश्चिममत्र कृत्वा
सम्प्रार्थ्य साधु भगवन्निति सन्नतात्मा।

जीवाभिवाहनविधौ कलशेन तेन
सिञ्चेत्तदर्हमनुविन्यसनं च कुर्यात् ।। ८६ ।।

भगवन्नल्पगेहेऽस्मिन् वासः क्लेशोऽपि ते विधे।
वस्तव्यो भगवंस्तावद्यावद्गेहं समाप्यते ।। ८७ ।।

कारकस्य परामृद्धिमनुजानन्महोदयाम्।
भक्तानामनुकम्पार्थमिह त्वं स्थातुमर्हसि ।। ८८ ।।

स्थूलावाहनपूर्वं यत्पूर्वं कर्माभ्यधायि तत्।
सर्वं कुर्याद्गुरुवरस्तुर्याहस्नपनावधि ।। ८९ ।।

अथाल्पबिम्बस्थापनरीतिमाह – अथाधिवास्योक्तवदित्यादि। तत्र जीवकलशाभिषेकानन्तरं स्थूलावाहनपूर्वं यत् कर्म पूर्वमभ्यधायि गुरुवरस्तुर्याहस्नापनावधि तत् सर्वं कर्म कुर्यात्।

बिम्बे गृहे च निष्पन्ने मुहूर्ते चाप्युपागते।
बीजावापादि सकलं कुर्यात् पूर्वं यदीरितम् ।। ९० ।।

जलेऽधिवासितं बिम्बं शोधितं चाभिषेकतः।
संस्कृते मण्डपे स्विष्टं शयनीयेऽथ शाययेत् ।। ९१ ।।

शोधितेऽल्पालये बिम्बाच्छोधितात् प्रोक्तवर्त्मना।
जीवं कलश आदाय तन्न्यसेद् बिम्बपार्श्वतः ।। ९२ ।।

यात्रां कुरुष्व देवेश भक्तानामनुकम्पया।
जीर्णमुदधृत्य तद्भक्तैः कल्पितं बिम्बमुज्ज्वलम् ।।
तेन गेहं विशाद्येश उत्तिष्ठ चतुरानन।। ९३ ।।

उत्पाट्योक्तवदल्प बिम्बमुल्पीयातो बहिः सन्दहेद्
गोसर्पिःस्नपितं तदर्हदहने तद्दारवं चेद् गुरुः।

लोहञ्चेद् गुरवे समर्पयतु तद्विद्राव्य यज्वाऽथवा
छित्वा नालमिदं विशोध्य सुशुभं तत् कौतुकं कल्पयेत् ।। ९४।।

अथ मूलप्रासादप्रवेशरीतिमाह – बिम्बे गृहे चेति। एतत्सर्वं सुगममेव। अल्पबिम्बपरित्यागविधिमाह – उत्पाट्योक्तवदिति।

आधाय प्रतिमाधिवासमधरेद्युस्तत्तदर्हार्हणा
होमब्राह्मणतर्पणाद्युपरिषद्पीठाधिवासान्वितम्।
अन्येद्युः कृतरत्नकर्मणि समानीय प्रतिष्ठाप्य तत्
पीठे बिम्बमथ स्वकीयकलशासेकादिकं चाचरेत् ।। ९५।।

इत्थं प्रायः समुद्दिष्टो जीर्णोद्धारक्रमो मया।
संकोचादिक्रमः सर्वो ज्ञेयस्तन्त्रसमुच्चयात् ।। ९६।।

अधिवासितस्य बिम्बस्य प्रतिष्ठाक्रममाह – आधाय प्रतिमाधिवासमिति। मया जीर्णोद्धारक्रम इत्थं तन्त्रसमुच्चयसमुद्दिष्टश्लोकैरेव प्रायः समुद्दिष्टः। सङ्कोचादिक्रमः सङ्कोचप्रकारस्तथा विशीर्णस्याष्टबन्धादेः स्थापनविधिर्महा-बलिपीठमहाध्वजादेश्च जीर्णोद्धारक्रमः सर्वस्तन्त्रसमुच्चयादेव ज्ञेयः।

स्वतन्त्रकं परनिरपेक्षमादितः
प्रतिष्ठितं हरिहरविध्युमादिकम्।
समन्वितं स्वपरिषदादि केवलं
सुरान्तरान्वितमपि वा यथागमम् ।। ९७।।

एवं तन्त्रसमुच्चयाख्यग्रन्थशेषतया ब्रह्मादिक्षेत्रपालान्तानां देवानां भूपरिग्रहादिजीर्णोद्धारपर्यन्तां क्रियामभिधाय सामान्येन, विष्णुशिवादिसर्वेषां देवानामप्येकस्मिन्नेव क्षेत्रे देवान्तरस्थापनसम्भवे क्लृप्तिविशेषमाह – स्वतन्त्रकमिति। यदेवम्भूतं हरिहरविध्युमादिकं प्रधानदैवतस्वरूपं मन्त्रिबिम्बमादितः

प्रतिष्ठितं देवान्तरसम्भवेऽपि तत्स्थापनादप्यादित एव प्रतिष्ठितं परनिरपेक्षं न देवान्तरशेषभूतं च भवति तत् स्वतन्त्रकं च ज्ञेयम्। यद्यपि केवलं स्वयमेव वा स्वपरिषदा स्वस्वपरिवारैरेव समन्वितं वा सुरान्तरान्वितमपि वा यथागममागमवशाद् भवति तथापि स्वतन्त्रकमेवेत्यर्थः ।

तदेकमेवेष्टमभीष्टदिङ्मुखं
द्विबह्वपीष्टार्थवशात्तथा यदि।
द्वयोर्बहूनामपि वा वृतिर्धरा-
परिग्रहादिश्च पृथक् क्रियाक्रमः ।। ९८ ।।

तत्तु स्वभीष्टदिङ्मुखमेकमेवेष्टं भवति इष्टार्थवशात्। तथा परनिरपेक्षत्वादियोगेन द्वे बहूनि वा मन्त्रबिम्बानि स्थाप्यन्ते यदि तत्र द्वयोर्बहूनां व यथायोग्यं वृतिराचार्यवरणं स्यात्। धरापरिग्रहादिश्च क्रियाक्रमः सर्वः पृथगेव स्यात्।

दौवारिकादि सकळाकृति पीठरूपं
लिङ्गात्मकं च बहु यन्निलये बहिर्वा।
यद्वाहनं स्ववहमूरुगतास्य देवी
या पीठगापि तदिदं निखिलं तदङ्गम् ।। ९९ ।।

स्वतन्त्रस्य देवस्य तदङ्गभूतानां परिवाराणां नियमं तत्क्रियाक्रमं चाहदौवारिकादीति। अस्य देवस्य तेषु परिवारेषु मध्ये निलये प्रासादे वा बहिर्भागे वा दौवारिकादि सकलाकृति सावयवं रूपं यत् लोकपालादिपीठरूपं च यत् मात्रादिलिङ्गरूपं च यत् बहु भवति यत्तु पुनः स्ववहं वोढव्येन देवेन युक्तं वाहनं गरुडर्षभादि; अस्य देवस्योरुगता पीठगा वा देवी च या तदिदं निखिलं तदङ्गं तदङ्गमिति प्रसिद्धमित्यर्थः।

बिम्बग्रहे सह तदङ्गमिदं गृहीत्वा
तच्छोधनादिसमयेऽस्य च शोधनानि।

तन्मण्डपेऽधिवसनं च निजोक्तरीत्या
कुर्यात् प्रतिष्ठितिमवस्रुतसेचनं च ।। १०० ।।

उक्तमिदं तदङ्गं निखिलं देवस्य बिम्बपरिग्रहे तेन सह गृहीत्वा तच्छोधनादिसमये तदा तदास्य तदङ्गस्य च शोधनादि कुर्यात्। तन्मण्डपे तस्य स्वतन्त्रस्य मण्डपे एवाधिवासनं तत्प्रतिष्ठानन्तरं स्वस्वस्थाने निजोक्तनीत्या प्रतिष्ठितिं तत्कलशस्नानानन्तरमवस्रुतसेचनं च कुर्यात्।

देवाभिषेकसमयेऽस्य तु वाहनस्य
स्यात् पीठवत् स्नपनमत्र तु शेषतोयैः।
देव्या विधेयमथ पीठगता तु सा चेत्
सर्वं पृथग्वितनुयात् तनुभाक् तु कर्म ।। १०१ ।।

वाहनं स्याद् यदि देवाभिषेकसमयेऽस्य वाहनस्य तु तच्छेषतोयैः पीठवदेव स्नपनं स्यात्। अङ्कगताया देव्याश्च तथैव स्नानं विधेयम्। अथ पीठगता सा देवी चेत् तनुभाक् कर्मबिम्बसम्बन्धिकं सर्वं कर्म पृथग् विधेयमेव।

देवीवाहनयोः सहैव सकलं केतोस्तदह्नोऽत्यये-
ऽप्येवं कर्म दिनान्तरे वितनुयाद् भूतेन्द्रपीठस्य तु।
एवं वाऽथ दिशा हुतोक्तविधया वेन्द्रादिपीठादयः
स्थाप्याः स्वास्पदशोभिता अपि तुरीयेऽह्णीरितं प्रोक्षणम् ।। १०१ ।।

देवीवाहनयोस्तत्सकलं कर्म प्रधानेन देवेन सहैव वितनुयात्। केतोस्तदह्नो-ऽत्यये तद्दिनमतीत्य वा दिनान्तरे चतुर्थदिवसस्नानमतीत्य दिनान्तर मुहूर्ते वा। एवं केतुस्थापनोक्तं कर्म वितनुयात्। भूतेन्द्रपीठस्य तु एवं वा। अथ दिशाहुतोक्तविधया दिशाहोमोक्तविधानेनेन्द्रादिपीठादयः लोकपालमात्रदयः स्वास्पदशोधिताः स्वस्य स्वस्य स्थाने एव यथोक्तप्रकारेण शोधिता अपि

स्थाप्याः स्युः। तुरीयेऽह्नि प्रोक्षणं सर्वेषामपीरितमेव।

अङ्गाशुद्धौ देवशुद्धौ तु शेषैः
शुद्धिः कार्यावस्रुतप्रोक्षणान्ता।
केतोः कुर्यात् सप्तशुद्धिर्विशेषाद्
भूतेशादेर्गव्यसंप्रोक्षणं वा ।। १०३।।

अत्राङ्गाशुद्धौ अङ्गानां परिवाराणामशुद्धौ सत्यां देवशुद्धौ देवस्य शुद्धिकाले तु तच्छेषैर्द्रव्यैः शुद्धिः अवस्रुतप्रोक्षणान्ता कार्या। केतोर्भूतेशादेर्महापीठादि-प्रधानपरिवाराणां च देवशुद्धेः पुरैव विशेषाद् दोषानुसारेण सप्तशुद्धीर्गव्यसंप्रोक्षणं वा कुर्यात्।

रूपाणि स्वानि विष्णोरजहरधनदाद्याश्च तत्संमुखाः स्यु-
स्तत्तद्वाराविरोधाहितभवनजुषः शास्त्रतः साङ्गमेतत्।
तत्कर्मण्येव वास्याखिलमपि तनुयात् कर्म कालान्तरे वा
नास्यान्यो मण्डपो नाङ्गमपि न तदशुध्याऽस्ति देवेऽपि दोषः।।
१०४।।

स्वतन्त्रस्यैव देवस्य साङ्गाभिधदेवान्तरयोगे क्लृप्तिमाह – रूपाणीति। विष्णोः क्षेत्रे स्वानि रूपाणि मत्स्यकूर्मवराहादीनि वा, अजहरधनदाद्या मूर्तयो वा तत्सम्मुखास्तस्य विष्णोराभिमुख्येन युक्तास्तद्वाराविरोधाहितभवनजुषः। स्वस्वद्वारस्याविरोधेन कल्पितेषु ध्वजयोन्यादिषु प्रासादेषु प्रतिष्ठिता यदि स्युस्तर्हि एतच्छास्त्रतः शास्त्रोक्तत्वात् साङ्गमिति प्रसिद्धं भवति। तस्य साङ्गस्य तत्कर्मण्येवाखिलमपि कर्म तनुयात्। अथवा कालान्तरे तनुयात्। तस्यान्यो र्मण्डपादिर्न भवतीति। अस्याङ्गान्तरं दौवारिकाद्यपि न भवति। तदशुद्ध्या देवे दोषोऽपि न भवति।

साङ्गं विधीयते त्वेवं शिवाद्यायतनेष्वपि।

स्वाग्रतः स्वाधिवासादिरपि वा देवमण्डपे ।। १०५।।

शिवाद्यायतनेष्वपि एवमुक्तप्रकारेण साङ्गं विधीयत एव। अस्य स्वाग्रतोऽधिवासादिर्भवेत्। अपि वा देवस्य प्रधानस्य मण्डपे स्यात्।

दौवारिकाद्यङ्गयुतस्य तादृक्
स्थाप्येत चेदायतने तदेतत्।
साङ्गान्तरं विक्रियते विहाराः
स्वे मण्डपे त्वेव तदाधिवासः ।। १०६।।

दौवारिकादिसकलांगयुतस्यायतने तादृक् दौवारिकाद्यगयुतं देवान्तरं स्थाप्यते चेत् तदेतदपि साङ्गान्तरमेव स्यात्। तत्रहारा अन्तहारा विक्रियते उभयोरपि साधारणत्वेन भवेत्। प्रधानस्यापि तस्य स्वे मण्डप एवाधिवासः।

वृतिर्गुरोरिहैकस्य प्रधानस्यैव भूग्रहः।
कार्यो राक्षोघ्नहोमादिर्न्नाना वा पृथगुत्सवः ।। १०७।।

इह गुरोर्वृतिरेकस्य प्रधानस्यैव स्यात्। भूमिपरिग्रहोऽपि प्रधानस्यैव कार्यः। राक्षोघ्नहोमादिर्विधिर्नाना पृथग् वा स्यात्। उत्सवस्तु पृथगेव स्यात्।

यद्येकस्यायतने स्वाङ्गैः सहितः परोऽथ रहितो वा।
स्वातन्त्र्येण स्थाप्यस्तदिदमिह निरङ्गमुद्दिष्टम् ।। १०८।।

निरङ्गलक्षणमाह – यदीति। एकस्यैव देवस्यायतने स्वाङ्गैः सकलैः सहितो वा रहितो वा अपरो देवः स्वातन्त्र्येण स्थाप्यो यदि तदिह निरङ्गमुद्दिष्टं स्यात्।

नानैवेतीह राक्षोघ्नहोमादिरपि चोदितः।
निरङ्गान्तरमेवैतद्यत्प्रागुक्तं स्वतन्त्रकम् ।। १०९।।

इह तु राक्षोघ्नहोमादिर्नाना पृथगेव चेत् चोदितः स्यात् यत् प्राक् प्रथमं

स्वतन्त्रकं परनिरपेक्षमित्यादिश्लोकोक्तमेतदपि निरङ्गान्तरमेव स्यात्।

सरस्वती कस्य हरेरळिन्द-
धाम्न्येव लक्ष्मीरुपधाम्नि वा स्यात्।
शम्भोरुमा चैव तदेतदङ्गं
साङ्गं तु वा कर्म भवेद् यथास्वम् ।। ११०।।

कस्य ब्रह्मणः सरस्वती अलिन्दभुवि वा उपधाम्नि वा स्यात्। तथा हरेर्लक्ष्मीः, तथा शम्भोरुमा च। तदेतदङ्गं वा साङ्गं वा तत्र यथास्वं कर्म भवेत्।

यदा बहिर्धाम्नि तदापि साङ्गं
तत्सम्मुखं तत्समदिङ्मुखं वा।
तदापि देवेन सह प्रतिष्ठां
कालान्तरे वा विधिवद् विदध्यात् ।। १११।।

यदा च बहिर्धाम्नि अन्तर्मण्डलाद् बहिः प्रासादे भवति तदपि तत्संमुखं वा तत् समदिङ्मुखं वा भवेत्। तदपि साङ्गमेव। तदपि देवेन सहैव वा कालान्तरे वा विधिवत् स्वोक्तक्रमेणैव प्रतिष्ठां विदध्यात्।

इति शेषसमुच्चये षष्ठः पटलः।